

Veress Dániel

Egy építész a betonba simult nemzedékből

Száz éve született Ázbej Sándor

A magyar Nemzeti Színház épületeinél talán csak azok tervezőivel bántak mostohában kortársaik és az utókor. Az országos teátrum kiemelt szerepe a reformkor óta vitán felül áll, társulata mégis időről időre vándorolt, mintha csak a kőszínházak előtti korban rekedt volna. Nyomukban épületbontók jártak, új játékszíneikhez kényszerű-kakukkmódra, az eredeti művészközösségeket kitessékelve jutottak. Miközben Pesten bolyongott, a Nemzeti Színház előtt végig ott lebegett végleges otthonának – hol betonkubusokra vetkőztetett, hol klasszikus építészeti tagozatokkal ékített – délibábja. A meg sem valósult, eredetileg is időszakosnak szánt vagy idővel átmenetinek bizonyuló tervek készítői valamiképpen maguk is osztoztak az állandó változásnak kitett „épület” ellentmondásos történetében. A Nemzeti Színházzal valaha foglalkozó egész sornyi építész, többek között Zitterbarth Mátyás, a Fellner–Helmer páros és Bán Ferenc teátrumterveit, illetve munkásságát nem a megérdemelt módon kezelte a szakma, és talán az építészettörténet-írás sem. Többük a kellő figyelmet sem kapta, kapja meg, míg Ázbej Sándorról szinte el is feledkeztünk. Alakja belesimul a maga után hagyott betonfalakba. Pedig az ország első számú színi társulata évtizedeken át, a század végéig játszott az épületében, holott a hatvanas években csupán egy ideiglenes hajlék tervezésével bízták meg.¹ Írásomban a jobbára ismeretlen, a közelmúlt magyarországi építészetének összefoglalóiban elvértve felbukkanó Ázbej Sándor pályaképének vázlatos felrajzolására teszek kísérletet – amennyire ezt a korabeli szaksajtó engedi.²

Jelen, a maga nemében első áttekintés azért lapozható fel egy építészeti periodika helyett a zempléni művészeti folyóiratban, mert Ázbej Sándor is egy hegyaljai faluban, Erdőbényén jött a világra – száz éve, 1913. augusztus 26-án. Erdélyi örmény család sarja;³ kereskedő édesapja születése előtt tíz évvel költözött a Zemplénbe, hogy erdőgazdálkodással és szőlőtermesztéssel foglalkozzon. A későbbi építész művészeti érdeklődését bátyja, a Münchent is megjárt portré- és tájképfestő Ázbej Imre ébreszthette fel, aki 1901-ben született még a családtörténet előző állomásán, a Máramaros vármegyei Gyertyánligeten.⁴ A fiatal fiú minden bizonnyal a testvérét követve iratkozott be a képzőművészeti főiskolára. A gimnáziumi éveket a debreceni és sátoraljaújhelyi piaristáknál töltötte, de 1924–26 között a Sárospataki Református Kollégium diákja is volt, ahol a gimnázium 2-3. osztályait végezte.⁵ Grafikai tanulmányait azonban hamarosan félbehagyta, és inkább építészetet hallgatott.⁶ A műegyetem építész karán 1940-ben diplomázott.⁷

A Hegyalján nem áll épülete. Örmény gyökereiről és keresztény neveltetéséről sem tanúskodtak sokáig a munkái, azonban a pályája végén mindkét utóbbi identitása előtérbe került, amikor felkérték a budapesti örmény katolikusok kápolnájának a kialakítására. A trianoni döntést követő, Erdélyből a megmaradt országba tartó átvándorlás során örmé-

nyek is számosan kerültek a fővárosba. Egyházközségüket már 1922-ben megalapították, önálló istentiszteleti hellyel azonban 1974-ig nem bírtak. Ekkor vásárolta meg vezetőjük, Kádár Dániel Antal azt a Gellérthegy lábánál, az Orlay utcában fekvő historizáló villát, amelynek Ázbej építette át a fölszintjét kápolnává.⁸ Az örmények térítő püspöke, Világosító Szent Gergely patrocíniumát viselő kápolna nagyobb részét az eredeti falak fogadják magukba. Ázbej a mellékhajón át megközelíthető főhajóhoz kapcsolta az újonnan épített, négy oldalán süttői vörös mészkővel borított nyolcszögű apszist, amely centrális elrendezése révén a keleti kereszténység térképzését idézi. Szintén keleti utalást hordoznak az egyenlő szárú bizánci keresztek, amelyek a főhajót tagoló négy márványoszlop zömök kockafejezeit díszítik. Az emberléptékű teret a szakrális atmoszféra mellett – valószínűleg az anyaghasználat miatt – a Kádár-kor hangulata is belengi.

A szocializmus „szaga” egyébként is sűrű Ázbej épületeiben. Ha valaki felkeresi ma az általa tervezett középületeket és lakótelepeket, akkor feltehetően könnyebben megtalálja ott az ötvenes–hetvenes évek miliójét, mint más terekben, amelyek a mögöttünk lévő rendszerből ránk maradtak. A szóban forgó korhűség biztosan összefügg az építészet utóbbi időben tapasztalható „mellőzöttségével”: nemcsak az időszak kutatói siklanak el a munkássága felett, de épületei között is csak elvétve akad olyan, amelyet átépítettek vagy felújítottak. Ugyanakkor Ázbej neve azért is forrhat össze ilyen szilárdan a korszakkal, mert a hazai építőipart uraló tervezővállalatok⁹ kötelékében készített munkáinak zöme a szocialista vezetés presztízspítkezéseire kapcsolódott.

Pályáját az Általános Épülettervező Vállalatnál kezdte: a hidegháború első éveiben katonai létesítmények tervezésével foglalkozott, többek között a világháború előtt elkezdett szentkirályszabadjai repülőtér kiépítésében vett részt.¹⁰ A levéltári iratok átforgatása nélkül alig tudható meg több az ötvenes években készített városterveiről sem, holott életművének első felében alapvetően urbanisztikával foglalkozott. A kedvezőtlen forrásviszonyok azért is bosszantók, mert a várostervezést a korabeli magyarországi építészet „legmagasabb értékű, legfelelősségteljesebb műfajaként” tartották számon,¹¹ s ekkor még kevésbé határozta meg a mennyiség a minőség rovására, akár a hatvanas években.

1956–1957-ben nyert formát Budapesten az ezerötszáz lakást számláló légymányosi lakótelep, amelynek előkészítésében Ázbej egy csoport tagjaként vállalt szerepet,¹² csakúgy mint Ózd, Gyöngyös, Pécs és Várpalota városrendezési koncepcióinak kidolgozásában (az első három tervet 1959-ben, a negyediket 1961-ben nyújtották be pályázati anyagként). Részben az említett munkákkal párhuzamosan, az évtized során folyamatosan¹³ dolgozott a „magyar várostervezés nagy iskoláinak” és „kísérleti telepeinek” egyikén: Kazincbarcika urbanisztikáján. Ez alatt a tíz év alatt a vegyiművek és a hőerőmű szomszédságában a „fiatal szocialista város” magját valósították meg: a tengelyútvonalat, az abba negyedkörívvvel torkolló Építők útját, illetve az említett utcákat övező parkokat és a (részben lecsapott szárú) U alakú lakótömböket. A házak sorát fellazító, szobrok köré komponált tereivel, valamint klasszicizáló, derűs homlokzati domborműveivel a fő utca a tételes szocreál városépítészeti iskolapéldája. Északkeleti végében már ezekben az években elkezdett körvonalazódni a központ. Bár valószínűsíthetően a lakóházakkal is foglalkozott, a szakfolyóiratok alapján csak a centrumról és annak is csupán egy tervváltozatáról lehet állítani, hogy biztosan Ázbej Sándor keze nyomát viseli a Valentiny Károly által jegyzett átfogó városrendezési elképzelés egészéből. Ez a centrumterv azonban Kazincbarcika ismerői számára már-már abszurd csemege. A lankás tájban ornamentekek nélküli, de

tömegformálásuk okán festői épülettömegek magasodnak. Ázbej Schmiedl Ferencsel közös elképzelése túlzás nélkül itáliai kisvárosokat, még pontosabban az olasz novecento tiszta rajzú építészetét idézi. A Sztálin-barokkal csak a nagyigényűségben és az archaizálásban osztozik, a korabeli szovjet architektúra dúsított pátoszától és zömökségétől azonban mentes.¹⁴ Legközelebbi (megvalósult) magyarországi párhuzamaként – kissé bizarr történeti melléközöngével – a Székesfehérvár és Szeged Horthy-korszakbeli részei kínálkoznak. Nem áll tőle távol kirakat-kortársra, Sztálinváros árkádok ritmizálta belvárosának terve sem, amely talán az előképeként szolgált.¹⁵ Weiner Tibor Duna-parti városközpontja azonban – egy szerény pártház kivételével – ugyanúgy pusztá elképzelés maradt, mint Ázbej és Schmiedl egyszer már elfogadott, 1955 körül véglegesnek tekintett koncepciója.¹⁶ A meghiúsításban szerepet játszhatott a művészeti ág ideológiaközelségét őrző, az urbanisztika terén különös tekintéllyel rendelkező Perényi Imre, aki az ország első számú építészlapjában fanyalgóan fogadta Kazincbarcika tervezett centrumát. Kifogásolta, hogy a főtér épületeinek homlokzati vonalát és magasságát túlságosan „megmozgatták”, így az esetlegesnek tűnik. Az elképzelés még inkább számottevő problémája, hogy „»romanticizáló« íze archaizáló, régieskedő hangulatot igyekszik előidézni, ez idegen mai tervezési felfogásunktól”.¹⁷ – És nem is vonult be a szocreál magyar urbanisztika (ellen) példái közé, hiszen Kazincbarcika végül karakteresen más városközpontot kapott. (Ez is alátámasztja, hogy Perényi kritikája a hivatalosság súlyával bírhatott.) Mindenesetre Ázbej munkássága egészen 1960-ig kapcsolódott a borsodi városhoz. Hogy hozzájárult-e a megvalósult, az archaizáló tendenciák helyett inkább a nyugati modern körébe illeszkedő centrum kialakításához, azt csak a további kutatás tisztázhatja.

Ázbej az ötvenes–hatvanas évek fordulóján – utolsó urbanisztikai munkáival párhuzamosan – középület-tervezővé avanszált. A személyes váltás megközelítőleg egybeesett a magyar városépítészet korszakhatárával. Az ötvenes évek során falvaknyi előzményekből nőttek ki teljesen új települések, így igazán széleskörűnek tetszik ma is a rezsim városépítő erőfeszítése. Valójában a Rákosi-rendszer által szorgalmazott, bombasztikusnak ható urbanizáció javarészt inkább az iparosítás kísérőjelenségének illett be. A számokat tekintve ez az időszak azonban pusztá előjátéka volt a magyar várostörténet 1960-ban induló új szakaszának, amikor a II–IV. ötéves tervek keretében egymillió lakás kivitelezését irányozta elő a pártállam. Ennek megfelelően a lakóépítészeti szerelőiparra süllyedt. Nem ismeretes, hogy elvi megfontolásból fakadt-e a döntése, mindazonáltal Ázbej a panelházak honfoglalásához nem asszisztált. Beszédes, hogy 1966-ban, amikor Budapesten az első „házgyár” termelni kezdett, az építészmár a Nemzeti Színház átadásával volt elfoglalva.

Még a Lakóterv munkatársaként írta alá az első nem városléptékű munkáit: az EMKE kávéház gyökeres újjáépítését (amelyre alább térek ki), illetve a nagykátai gimnáziumot. A Tápió vidéki település középiskolája 1958-ban egy merőben funkionalista építményt kapott. Központi hasábját árkádivés előtér nyitja meg az utca felé: a redukált, tiszta rajzú részlet a néhány évvel korábbi kazincbarcikai terveket idézi.¹⁸ Ázbej KÖZTI-nél töltött, utolsó pályaszakaszából két további oktatási épületről tájékoztatnak a szaklapok: a Budapesti Orvostudományi Egyetem és az Egri Tanárképző Főiskola kollégiumairól (az előbbiről 1965, az utóbbiról 1969 figyelemre méltó épületei között számolt be a *Magyar Építőipar*). A fővárosi Rezső térre, orvostanhallgatók számára tervezett bentlakás ma a Kádár-kor obligát diákszállónak áldatlan sorsában osztozik. A szocializmus korabeli

épületekhez tapadó negatív felhang itt, a szomszédos Magyarok Nagyasszonya-templom kupolájának árnyékában különösképp kontrasztot kap. A kollégium – kivált az ahhoz keskeny nyaktaggal kapcsolódó menzablokk – azonban korántsem tucatlétesítmény. A *Magyar Építőipar* recenzense – pályája során korántsem egyedülként – az átgondolt térhasználatért méltatta Ázbejt.¹⁹ Megkülönböztetett figyelmet érdemel, hogy a tervező a Heim Pál Gyermekkórház mögé ékelődő, nem túlságosan méretes terekkel Le Corbusier sarokpontjainak szellemében sáfárkodott: az üvegfalú éttermet lábakra állította, a diákszálló tetejét pedig napozóteraszként alakította ki. (Még a zuhanyzókról is gondoskodott.) A szabályos hálómintázatot követő homlokzati tagolás apró, téglalap alakú burkolóelemek eredménye. Az egyenetlen felszínű fedőlapok árnyékjátéka finoman, de folyton változó mustrát ad napközben a „kockabizonyosságú” épülettömegnek. A homlokzat ezen túl azt is sejteti, hogy a Rezső téri bentlakás a Nemzeti Színházzal egy időben épült. A párhuzam az étterem oldalfalát borító, mozgalmas felszínű és kompozíciójú pirogránit dombormű esetében a leginkább szembeszökő. Kerényi Jenő *A gyógyítás története* című reliefjét Henry Moore klasszikusabb hangvételű arché-figuráinak kortalan, mégis vasfüggönyön inneni társai népesítik be.²⁰ A kollégiumépület hiába húzódik a mai Buda-

pest mentális térképének perifériáján, mégis meggyőzően szemlélteti, hogy a hatvanas évek közepén mind az építészetünk, mind a képzőművészetünk beszélő viszonyban állt a nyugattal. Egri főiskolai kollégiuma is Ázbej nemzetközi modern architektúrában való jártasságát és erényeit demonstrálja. Az arányos, letisztult homlokzatok egymás felett megszakítás nélkül húzódó szalagablak-sorokkal és fehér vakolatsávokkal fordultak a város felé. A diákszállót három háromemeletes, lépcsőzetesen sorakozó egységre osztotta az építész, amelyek így szelídebbek, mint ahogy egy tömbben mutattak volna, s a várat övező Almagyar-domb környezetébe simulnak – legalábbis amennyire modern kubusok képesek erre (paraszt) barokk házak mellett.²¹

Az egri bentlakás tervezése idején (az építményről recenziót is író) Jakab Zoltán volt az egyik kollégája, akivel már egy évtizeddel korábban is dolgozott közösen. Ekkor a valaha összehasonlíthatatlanul szebb napokat megélt budapesti EMKE kávéház újraépítésének feladatát nyerték el (1959–1961). A Rákóczi út és a Nagykörút sarkán álló épületet a második világháború után az 1956-os forradalom sem kímélte. A századfordulós bérház rövid időn belül két átfogó rekonstrukcióra is szorult, a második alkalmával az épület eredetileg beépített földszintjét árkádsorként állították helyre. A kávémerést azonban nem számolták fel, viszont egy „eszpresszó-cukrászdát”, egy „bisztró-büfét” és egy vendéglőt is magába foglaló „vendéglátóipari kombináttá” (sic!) terebélyesítették. Ázbej és Jakab alapvetően belsőépítészként dolgozott. Az ellipsziszalakban, mutatósan felkanyarodó, szinte lebegőnek ható márványlépcsővel, illetve télikerttel is büszkélkedő kávézó-étterem a forradalmat követő évek jól megkülönböztethető presszó- és mulatóépítkezései közé tartozott.²² A forradalmat követően, a hatvanas évek közeledtével ezek a terek árulták el elsőként, hogy a szocreál után a magyar építészet ismét a modern architektúra fejleményeit igyekszik követni. (A fentebb számba vett kollégiumok építése idején ez az irányultság már egyértelmű volt.) A nyugati társaikat idéző presszók, így Ázbej elegáns enteriőrje is „a felzárkózás illúzióját keltették” a Kádár-kor kezdetén.²³

Az új EMKE asztalaitól néhány évig még az előző század elegancia felfogását képviselő Nemzeti Színházra lehetett rálátni. A Nagykörúthoz érkező kelet–nyugati metró azonban 1965-ben magával vitte az eklektikus teátrumépületet. A társulat ideiglenesen a Nagymező utca 22. szám alatti színházban (a mai Tháliában) várt arra, hogy egy másik, továbbra is átmeneti játékszínhez jusson a Hevesi Sándor téren, a Magyar Színház egykori épületében, amelyet Ázbej Sándor tervei szerint radikálisan modernizáltak. Ide 1966-ban költözött a Nemzeti társulata abban a hitben, hogy négy évvel később el fog készülni állandó otthona a Felvonulási téren (a mai Dózsa György úton): egy modern horizontális épülettömb, amely dísztribünként is szolgál majd.²⁴ A hatvanas évek közepén véglegesnek hitt²⁵ terv Hofer Miklós munkája, de az csak részben felel meg annak az elképzelésnek, amelyet Hofer a nagyszabású, 92 szereplős nemzetközi pályázatra benyújtott.²⁶ A kis híján száz pályamű között volt Ázbej Sándor alternatívája is, amelyet azzal jutalmazott a zsűri, hogy megvásárolta.²⁷ Bár a pályázatok bírálásakor már folyt a munka a Hevesi téren, feltehetően ez a terv is közre játszott abban, hogy Ázbej dolgozhatott a Nemzeti átmeneti, hamarosan fel is avatott játékhelyén. Az „állandó”, városligeti teátrum átadási határidői és tervei egyre csak váltották egymást; Ázbej Hevesi téri színházában végül harmincnégy évet töltött a Nemzeti.

Zalaváry Lajos, a KÖZTI doyenjének visszaemlékezése szerint tervezővállalatukat a hatvanas években kifejezetten fontos építkezésekkel bízta meg az állam, amely a kultúra

terén próbálta szépíteni a mezőgazdaság átszervezése miatt megcsappant vásárlóértékű béreket. E megbízási hullám részeként kapta meg a KÖZTI a „két” Nemzeti Színház tervezésének feladatát, illetve Ázbej az átmeneti játékszín megteremtésének lehetőségét (1963–1966).²⁸ (Az építész korábban nem foglalkozott színháztervezéssel, egy éves eltolódással, 1964 és 1967 között viszont immár egy másik fővárosi teátrum, a Váci utcai Pesti Színház átalakítását is ő vezette.²⁹) A Hevesi Sándor téren az 1897-ben Láng Adolf elképzelései szerint emelt, majd 1914-ben Vágó László előcsarnokával kiegészített, összességében barokkos megjelenésű színházat kellett olyanná formálnia, ahol Kádár János és Aczél György is „korszerűen” érezhette magát, illetve a Nemzeti társulata és munkatársai is elférnek. Igaz, hogy Ázbej a főbejáráttól a színpadig elbontotta az épületet, a keze mégis elég szorosan meg volt kötve, hiszen a trapéz alakú térre beszorított teátrum alaprajzán lényegében nem változtathatott. Némi új alapterületre úgy tett szert, hogy a főhomlokzatot előrébb tolta, valamint az alaprajz teljes hosszában és majdnem a zsinórpadlásával megegyező magasságban hasznos térrel töltötte meg. Ennek eredményeképpen a huszártornyos, megmozgatott tömegű historizáló küllemre egyetlen utalás sem maradt. Helyette a színházlátogatókat óriási pirogránit tömb fogadta, amelynek monolit látványa nem nyugtalanító, de több mint szokatlan a magyar építészethez szokott szem számára. A hatást nem oldja fel sem az első emelet sávjában húzódó szalagablak, sem a homlokzatot némileg plasztikussá tevő, sokalakos Illés Gyula-relief. A változtatással nyert négyzetméterek mind hasznosultak. Kollégája, Hofer Miklós dicséretét is elsősorban a szűken mért tér okos beosztásával érdemelte ki Ázbej, aki új műhelyek mellett egy próbatermet is beleszerkesztett az épületbe.³⁰ Az akusztikai okokból pikkelyekkel borított nézőtér térhatását ismétli a Barcsay Jenő márványmozaikjával díszített előtér „gyűrött” mennyezete. A közönségforgalmi terek és a két büfé az EMKE kávéház kapcsán megidézett szocialista sikket őrzik a mai napig. A teljes színház egyébként is majdhogynem hermetikusan zárta ki magát a múlt időből. Nem véletlenül olvasható olyan vélemény Ázbej leglátványosabb munkájáról, hogy a műemléki listán lenne a helye.³¹ Így a Pesti Magyar Színházat 2000-ben visszafogadó épületet nem pusztán attól lehetne megóvni, hogy – horribile dictu – *Vámpírok bálja* előadásokkal szipolyozzák vörös árnyalatú belső tereinek előkelőségét. A védelem által a korszak panelházak mellett érdemekkel szintén bíró építészetének is mementót biztosíthatnánk.

Javában tartott az építkezés a Hevesi Sándor téren, amikor Ázbej egy Magyarországot reprezentáló újabb, de lényegesen más építkezéssel is foglalkozni kezdett: a Népstadion párját tervezhette meg Algériában. A néhány évvel korábban, 1962-ben függetlenné vált észak-afrikai ország államfője budapesti látogatásakor szemelte ki nemzeti arénájuk modelljét, amelynek kivitelezését is magyar szakemberekre bízta.³² A fiatal arab államban egyébként is számos magyar mérnök megfordult, csak a KÖZTI munkatársai több tucat egészségügyi és oktatási létesítményt, illetve lakótelepet valósítottak meg országszerre. Ezek közül a legjelentősebb volt a hetvenezer férőhelyes Olimpiai Stadion és az azt övező sportlétesítmény-együttes.³³ Meglepő, hogy az építészek közül Ázbejt választották ki a feladatra. A Ferencváros labdarúgó pályájának a kivitelezése után ugyan nem volt járatlan a szakterületen, azonban a Középülettervező Vállalat által gondozott budapesti mintaépület tervezésében nem vett részt.³⁴ (Ráadásul ifjabb Dávid Károly, a Népstadion építészte továbbra is aktív volt; méghozzá a KÖZTI tagjaként).³⁵ A főváros Chéragas városrészében jelölték ki a stadion helyét, amelynek keleti földlelátóját nem borítja emelet

annak érdekében, hogy az arénában zajló események és az oda a keletre fekvő belvárosból igyekvők minél hamarabb kapcsolatba kerüljenek egymással.³⁶ A monumentális nyugati tribünkoszorút huszonegy betonpilon tartja. Alumínium szélfogórácsuk textúrája karakteresen más, mint budapesti társaiké: két apró piramisokból álló, egymáshoz képest 45 fokkal elforgatott rács fekszik egymáson úgy, hogy nyolcágú csillagokból szőtt mustrát képeznek. A Nemzeti Színház előtérmennevezetének gyűrt-darabolt piramistengerére is emlékeztető látvány az arab képi világ citálására lehetett hivatott. Az itthon 1967-ben publikált első terveken egy torony is magasodott a betonkolosszus mellett.³⁷ A talán szintén arab utalásnak, minaret-metaforának szánt építmény végül nem valósult meg.

Algéria központi stadionjában később több pánafrikai és pánarab játékot rendeztek, 1990-ben a földrész labdarúgó tornája is itt zajlott. Az 1972-es méltató szavakkal kísért átadóünnepségen illusztristnak tűnő társaság gyűlt össze.³⁸ Megállapíthatatlan, hogy a dicséretek és díszvendégek pontosan mekkora sikert jelentettek, az építész családjának visszaemlékezése szerint viszont Ázbej szakmai féltékenységgel találta szemben magát, amikor hazatért Algériából. Ez magyarázatot adhat arra, hogy miért küldték hirtelen nyugdíjba, pedig egy újabb játékszín, a Margitszigeti Szabadtéri Színpad áttervezéséhez hozzá is fogott.³⁹ Munkásságáról is váratlanul elhallgattak, és tudomásom szerint több mint húsz évig, 1998. augusztus 18-án bekövetkező haláláig nem közöltek új írásokat a szaklapok. Nyugdíjazása után egykori iskolavárosa gondolt rá: 1975 áprilisában a budapesti Sárospataki Öregdiákok Baráti Köre klubestjén *Hogyan építettük fel az algíri sportstadiont?* címmel tartott előadást, a következő hónapban pedig Sárospatakon lépett fel, a *Pályám emlékezete. Életutak, vallomások* című rendezvénysorozat keretében, a Rákóczi Múzeumban.⁴⁰

Még ellentmondásosabbá teszi nyugalomba vonulásának megítélését, hogy a legrangosabb hazai elismerését, az Ybl-díjat szintén ekkor, visszatérésekor kapta.⁴¹ Ázbej Sándor azonban a meghatározó egyetemi tanáráról, Csonka Pálról elnevezett emlékérmét tartotta a legkedvesebb szakmai visszajelzésként számon (1990). Érthető, hogy így tekintett erre a kitüntetésre, amelyben az építészetet és a tartószerkezet-tudományt egyaránt művelő alkotók részesülnek. Munkássága során ugyanis legalább annyiszor mutatta meg érdemeit statikusként és a funkcionalizmust szem előtt tartó mérnökként, mint építőművészként. A Nemzeti Színház és az EMKE kávéház kapcsán enteriőrökkel foglalkozott, míg az algériai évek alatt a monolit vasbeton vitorlák statikájára és a földrengésveszélyre ügyelt.⁴²

A magyarországi építészettörténet szocializmus idejére eső szakaszától sokan idegenkednek – korántsem minden ok nélkül. A fiatalabb nemzedékek köréből ugyan hallhatók olykor az érdeklődés hangjai,⁴³ az ötvenes–hetvenes évek architektúrája méltatlanul feldolgozatlan, alapkutatások érintetlen matériája áll folyóméterszámra a levéltárakban. Kiváltképp igaz ez a legfoglalkoztatottabbak közvetlen környezetében dolgozó, de kortársaiktól is kevés figyelemben részesülő építészekre, többek között Ázbej Sándorra. Holott a „szocialista” Nemzeti Színház és az algíri „Népstadion” tervezője számos műfajt, szakterületet és állami tervezővállalatot érintő, a korszak reprezentatív vállalkozásainak közelében mozgó életműve a Rákosi- és Kádár-kori építészet kicsinyített tükreként is szolgálhatna.

Jegyzetek

¹ A Magyar Építőművészet recenzense már a felújított Hevesi téri épület átadásakor szóvá tette, hogy Ázbej – a Nemzeti Színház első épületének tervezőjéhez, Zitterbarth Mátyáshoz hasonlóan – alig kapott dicsérő szót. A Nemzeti-tervek szerencsétlen fogadtatására vall, hogy az Ázbejt övező csend miatt reklamáló, hivatkozott cikk szerzője az a Hofer Miklós volt, aki éppen a véglegesnek szánt városligeti Nemzeti Színházon dolgozott, és ekkor még csak nem is sejtette, hogy elképzelései többszöri áttervezés és húsz év után sem fognak megvalósulni. Hofer Miklós: Nemzeti Színház, Budapest = Magyar Építőművészet, új folyam, 15. évf. 1967. 1. szám, 11. o.

² A portrészöveg gerincét a szűk szekunder irodalom adja, amely – egy lappangó életmű-interjún felül – az ötvenes–hetvenes évek építészeti lapjaiban, a Magyar Építőművészetben, a Magyar Építőiparban és a Műszaki Tervezésben megjelent épületbemutatókra, cikkekre szorítkozik.

³ Szongott Kristóf: A magyarhoni örmény családok genealógiája. Todorán Ede Auróra könyvnyomdája, Szamosújvár, 1898. 22–23. o. A családnév jelentése: lovas.

⁴ Fehér József: Híres erdőbényeiek. Életrajzi kislexikon. Erdőbényéért Közalapítvány, Erdőbénye, 2005. 7. o.

⁵ A Sárospataki Református Főiskola Theologiai Akadémiájának és Főgimnáziumának Értesítője az 1924–25. iskolai évről. Összeállította: Marton János és Csontos József. LXIX. évf. 46. o.; Ua. az 1925–26. iskolai évről, LXX. évf. 40. o.

⁶ A fellelhető, bántóan hiányos ismerteket Ázbej Sándor felesége egészítette ki a családdal, illetve munkássága több mozzanatával kapcsolatban. Fontos segítségét ezúton is köszönöm.

⁷ Kovács Klára: Ázbej Sándor. In: Kortárs magyar művészeti lexikon. Főszerk.: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1999–2001. I. kötet. 92. o.

⁸ Örmény Katolikus Lelkészség. URL: <www.ormenykatolikus.hu> [legutóbbi lehvívás: 2013. december 1].

⁹ Ázbej az ÉTI, a MATI, az ÁÉTV, a Lakóterv és a KÖZTI munkatársaként is dolgozott. (Lásd: Kovács Klára: Ázbej Sándor, i. m.) Az első három vállalatnál végzett munkájáról lényegében hallgat a „szakirodalom”.

¹⁰ Ázbej Sándorné közlése alapján.

¹¹ Perényi Imre: Kompozíciós törekvések várostervezési gyakorlatunkban = Magyar Építőművészet, új folyam, 4. évf. 1955. 3–5. szám, 85. o. A Perényi által megfogalmazott méltatás a szakma hivatalos álláspontját tükrözhet, hiszen az idézett urbanisztikai összefoglaló a Budapest újjáépítését bemutató cikk után a második közleménye volt a Magyar Építőművészet összegző igényű, a „felszabadulást” követő évtizedet mustrázó lapszámának.

¹² Gyöngyösi István: Budapest épülő új lakótelepei = Magyar Építőművészet, új folyam, 6. évf. 1957. 1–2. szám, 18. o.

¹³ 1951-től 1960-ig. Kovács Klára: Ázbej Sándor, i. m.

¹⁴ Látványterveket közölt a Magyar Építőművészet fentebb már hivatkozott, 1955. évi 3–5. száma (88. o.), illetve a városépítés első öt évét feldolgozó propagandakiadvány: Géczi Gyula – Nagy Gyula: Szemtanúk szavaival... (Kazincbarcika 1950–1955). Városi Pártbizottság, Kazincbarcika, é. n. 20. o.

¹⁵ A párhuzam különösen szembeűnő, ha a Magyarország építészetének történetét illusztráló madártávlatú Sztálinváros-rajzzal vetjük össze. A grafikát lásd: Ferkai András: *Építészet a második világháború után*. In: *Magyarország építészetének története*. Szerk.: Sisa József – Dora Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 313. o.

¹⁶ A látványtervet „az új város leendő főtere” aláírással adta közre a város propagandakönyve, amelynek szerkesztését feltételezhetően 1955-ben zárták le. Gécz Gyula – Nagy Gyula: *Szemtanúk szavaival...*, i. m. 20. o.

¹⁷ Perényi Imre: *Kompozíciós törekvések várostervezési gyakorlatunkban*, i. m. 88–90. o.

¹⁸ A nagykátaai épületnek csak a világhálón akadtam a nyomára: Basa László: *Az építész centenáriuma* = *TápióKultúra.hu*, 2013. augusztus 23. [legutóbbi leűívás: 2013. december 1].

¹⁹ N. N.: *BOTE-kollégium* = *Magyar Építőipar*, 15. évf. 1966. 1. szám, 14–15. o.

²⁰ Rózsa Gyula: *Kerényi Jenő, 1908–1975*. Glória Kiadó, Budapest, [2010]. 182. o.

²¹ Az egri kollégiumról bővebben: Jakab Zoltán: *Pedagógiai Főiskola leánykollégiuma, Eger* = *Magyar Építőművészet, új folyam*. 17. évf. 1969. 3. szám, 9–11. o. Továbbá: N. N.: *Egri Tanárképző Főiskola Leánykollégiuma* = *Magyar Építőipar*, 19. évf. 1970. 1. szám, 29. o.

²² N. N.: „EMKE” *Vendéglátóipari Kombinát* = *Magyar Építőipar*, 11. évf. 1962. 1. szám, 30. o.

²³ Ferkai András: *Építészet a második világháború után*, i. m. 313–314. o.

²⁴ A Nemzeti Színház épületének fonák történetéről bővebben: Ring Orsolya: *A Nemzeti Színház lebontása és felépítése körüli politikai döntéshozatal elemzése, 1945–1989* = *Regio*, 16. évf. 2005. 4. szám, 53–76. o. A jelen tanulmány tárgyát szorosán érintő költözésekről és tervekről különösen: 62–65. o.

²⁵ Ez olvasható a tervezés során keletkezett belső iratokban, dokumentációkban is. Például lásd: *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-I-4-e*, 34. doboz. *Költségvetés az Izabella-téri Színház átalakítás villanyszerelési munkáiról [sic!]*.

²⁶ N. N.: *Budapesti Nemzeti Színház terve, 1966*. Középülettervező Vállalat, h. n., 1966. 6. o. A pályázatokat a *Magyar Építőművészet* tekintette át tematikus lapszámában (új folyam, 14. évf. 1966. 3. szám).

²⁷ Kovács Dániel: *Modernkori régészkedés a Magyar Színházban* = *HG.hu*, 2013. január 24. [legutóbbi leűívás: 2013. december 1.].

²⁸ Zalaváry Lajos: *KÖZTI*. In: *A magyar tervezőirodák története*. Főszerk.: Schéry Gábor. *Építésügyi Tájékoztatósi Központ*, Budapest, 2001. 208. o.

²⁹ Kovács Klára: *Ázbej Sándor*, i. m.

³⁰ Hofer Miklós: *Nemzeti Színház, Budapest*, i. m. 11, 16. o.

³¹ Kovács Dániel: *Modernkori régészkedés a Magyar Színházban*, i. m.

³² Szittyta Béla: *Olympiai Stadion, Algír* = *Magyar Építőművészet, új folyam*, 17. évf. 1969. 2. szám, 13. o.

³³ Zalaváry Lajos: *KÖZTI*, i. m. 205–207. o.

³⁴ *Ázbej Sándorné közlése alapján*.

³⁵ Zalaváry Lajos: *KÖZTI*, i. m. 200. o.

³⁶ *Ázbej Sándor: Algeri Olympiai Stadion* = *Műszaki Tervezés*, 7. évf. 1967. 5. szám, 28–29. o. Az építkezésről az átadás kapcsán is beszámolt a folyóirat: Pozsgai Lajos: *Alger–Cheragas-i Olimpiai Stadion* = *Műszaki Tervezés*, 12. évf. 1972. 11. szám, 9–12. o.

³⁷ Ázbej Sándor: Algériai olimpiai stadion = Magyar Építőművészet, új folyam, 15. évf. 1967. 1. szám, 58. o.

³⁸ A díszvendégek között foglalt helyet a FIFA, továbbá az afrikai, a francia és a brazil labdarúgó szövetség elnökei mellett az 1976. évi montreali olimpia főrendezője. Magyarországot Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke (államfő) képviselte. Vö.: Szittyta Béla: Olympiai Stadion, Algír, i. m. 17. o.

³⁹ Ázbej Sándorné közlése alapján

⁴⁰ Vö.: Bolvári-Takács Gábor: A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók = http://www.zempenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm [legutóbbi lehvívás: 2013. december 1.]

⁴¹ Az Ybl Miklós-díj I. fokozatát „az állami építéstervezésben kifejtett több évtizedes, színvonalas alkotó tevékenységéért” vehette át. Vö.: Kiténtetett építészek, 1973 = Magyar Építőművészet, új folyam, 21. évf. 1973. 5. szám, 9. o. Lásd még – rövid életrajzzal kiegészítve –: Évek, művek, alkotók. Ybl Miklós-díjasok és műveik 1953–1994. Főszerk.: Schéry Gábor. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 1995. 262–263. o.

⁴² Ázbej Sándor: Algeri Olympiai Stadion, i. m.; Szittyta Béla: Olympiai Stadion, Algír, i. m. 15. o.

⁴³ Kovács Dániel: Magyarország 1962 = Strike, 1. évf. 1. szám, 48–51. o. Továbbá említést érdemelnek Haba Péter hatvanas–hetvenes évekkel foglalkozó kutatásai.

